

TÜRK DÜĞÜNLERİNDE GERDEK SONRASI DUVAK GELENEĞİ

The “Duvak” Tradition, which Takes Places Following the Wedding Ceremony, in Turkish Wedding Ceremony

Tradition du voile nuptial après les noces en Turquie

Doç. Dr. Nerin KÖSE*

ÖZET

Günümüzde Anadolu Türkler’inde yaşayan ve gerdeğin ertesi günü düzenlenen bu tören giderek eski canlılığını yitirmektedir. Çeşitli yörelere göre farklı adlarla anılan “duvak” töreni, İslâmiyetle birlikte değer yargılarımızdaki değişimin de izlerini taşıması açısından son derece dikkat çekicidir.

Anahtar Kelimeler:

Duvak, Yüz açma, Magar sofrası, Cuma günü, Duvak indirme, Gelin sabahı, Paça günü, Gelin sofrası, Cumalık, Gelin ertesi

RÉSUMÉE

Cette cérémonie organisée de nos jours chez les Turcs Anatóliens est en train de perdre sa vivacité. La cérémonie de Voile de Mariée qu’on appelle par des noms différents selon les régions attire l’attention par le fait qu’elle enferme les vestiges du changement dans nos jugements de valeur avec L’Islamisme.

Mots-clés:

Voile de la mariée, Ouvrir le voile de la mariée, Table de magar, Jour de vendredi, Enlèvement du voile de la mariée, Matin de mariée, Jour de soupe a’la jambe be mouton, Table de mariée, Pour vendredi, Lendemain de mariée.

Bir milletin dili, tarihi, coğrafyası, edebiyatı, sosyal ve siyasi yapısı, hayat tarzı vb. unsurlarıyla ilgili gelenek ve göreneklere, inanç ve pratikler, maddi ve manevi değerleriyle sözlü ürünlerinden oluşan kültür, bir bütündür. Geçmişte ya da bugün ortak bir tarihin, coğrafyanın, dil ve edebiyatın vb. kısacası birlikte geçmiş ya da geçmekte olan hayatın izlerini taşıyan bu hususların milletlerin birlik ve beraberliğini sağlamadaki rolü, inkâr edilemez. Çünkü kültür unsurları, bir milleti meydana getiren insan toplulukları geçmişteki ortaklık ruhunu korudukları sürece yaşarlar.

Türkler için de aynı durum söz ko-

nusudur. Nitekim uzun zaman ortak bir coğrafyayı, dili, tarihi vb. paylaşan Türk boylarının bir kısmı çeşitli sebeplerle Orta Asya’dan ayrıldıktan sonra da gelenek ve göreneklerinin ekseriyetini saklamışlar, günümüze kadar getirmişlerdir. Bilhassa insan hayatının üç büyük döneminden en önemlisi olan “düğün” (Evlilyaoğlu-Baykurt, s.60-61) ile ilgili olanları, bu konuda çok büyük bir görev üstlenmişlerdir. Bunda toplumun en küçük birimi olarak kabul edilen “aile” (Sayın, s:2)nin oturduğu temel, onun sağlıklı ve uzun süre devamında etkili olacağına düşünülmesi kadar Türkler’in geçmiş hayatlarındaki Türk Ailesi’nin top-

* Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

lumdaki yeri ve önemi de büyük bir rol oynamıştır. Çünkü eski Türkler’de ordu ile millet, aynı idi ve her ikisinin temelini de”aile” oluşturmaktaydı (Ögel, s:239).

Ancak milletlerin herhangi bir sebeple bir arada buldukları kültür daireleri, onların geçmişten bugüne getirdikleri gelenek, görenek ve inançlarıyla bunların yerine getirilmesinde başvurulan pratiklerin az ya da çok değişmesine, bazı unsurların ilâve edilmesine ya da yenilerinin ortaya çıkmasına sebep olmuş, düğün sırasında görülen aşamaların da bu değişim ve gelişmeden nasibini almasına yol açmıştır. İşte, yazımızın konusunu teşkil eden, Orta Asya Türk Boylarıyla Anadolu ve Trakya’nın bazı bölgelerinde karşımıza çıkan ve gerdeğin ertesi günü tertip edilen “duvak” töreni de, bu tür bir uygulamadır. “Genel olarak gelinlerin başlarını ve yüzlerini kapayan örtü” ve “çömlek ağızlarını kapayan kapak” olarak bilinen bu kelime Kazaklarda “tumak” (kış başlığı), Bulgarlarda “devak”, Sırpalarda “dùvak”, Özbeklerde “tuvok” (kapak), Kırgızlarda “tubak” (kapak), Uygurlarda “tuvak” (kapak) anlamlarını taşır. Türkçe’de ise “tuvak”>“duvak” şeklinde değişmiştir. (Eren I.) Räsänen ise bu kelimenin “duvak” olduğunu ve “yüz örtüsü” anlamına geldiğini söyler. (Räsänen) Söz konusu terimin “tuğ + ak” kelimelerinden meydana geldiğini, “küçük tuğ” anlamında olduğunu ifade eden Hasan Eren’in yanısıra (Eren II).Tietze”duvak”ın “gelin alayında gelinin yüzünü bürüyen örtü” olup, Türk dillerinde “tubak” veya “tumak” şeklinde, “kürk”, “kalpak” anlamlarında yaşadığını açıklar (Tietze). Tarama sözlüğüne göre bu kelime “tuvak” (Peçe)tır ve Farsça’da “rûy-pûş” (yüz örtüsü), Arapça’da “Burka” “hıdr” (perde)

olarak biinmektedir (Tarama Sözlüğü, S.3864).

Değişik yörelere göre ayrı adlar alan “duvak” teriminin söyleyişindeki bu çeşitlilik, törene adını veren “gelin başı”nın yapıışında da görülmektedir. Nitekim bugün Türk düğünlerinde gerdeğin ertesi sabahtan itibaren başlayan ve düğünün en son aşamasını teşkil eden “duvak”ı ifade eden gelin başı, iki şekilde karşımıza çıkmaktadır:

1.Baş bağlama,

2.Duvak (Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.: Ruhi Kara, Erzincan Düğünlerinde Gelin-Güvey Motifi (Kına Gecesi ve Gelin Başı Bağlama Töreni), III. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folklorü Kongresi Bildirileri, 1995, Konya.)

Şekli ve söyleyişi ne olursa olsun, düğünün son uygulamalarından biri olan bu gelenek çiftlerin karı-koca olması, gelinin bâkireliğini ispat etmesi halinde tertip edilen bir törendir. Gerdek sabahı kadınların (genellikle oğlan tarafından biri olup sözü dinlenen, akıllı biridir ve düğünde sağdıç olarak da görev yapmıştır) gelinin yatağını toplayıp çarşafta gördüğü değişikliklere bakarak verdikleri kararla düzenlenen bu törende eşlerin birbirleriyle birleşmelerinden ziyade “genç kızın namusunu, şeref ve haysiyetini koruyarak gelin olması” fikri daha çok ön planda yer almaktadır. Aslında “duvak” nikahtan önce gelinin beline bağlanan gayret-bekâret kuşağı ile de aynı anlama gelmektedir. Zira kızın babası, dayısı, ağabeyi “duvak”ı örterlerken bir anlamda kız üzerindeki velayet haklarını da damada teslim etmiş sayılırlar.

“Duvak” eski Türklerde “duvak”, kırmızı idi. Hatta gelinlik ile damadın kaftanı da kırmızı kumaştan yapılırdı. Nitekim bugün Anadolu’nun ve Trak-

ya'nın bazı kesimlerinde kırmızı gelinlik giymiş hanımlar olduğu kına örtülerinin kırmızıdan yapıldığı gözönüne alınırsa, "Türk'ün gözü aldadır" atasözünün asıl anlamı anlaşılabilir olur. Ancak İslamiyet'le birlikte duvak genç kızlığın, bekâretin sembolü sayılmış; hatta bâkire olmayan bayanların duvak takmaları ayıp bile sayılmıştır. Günümüzde ikinci kez evlenen kadınların "gelinbaşı" olarak tülден örtü yerine az süslü bir başlık ya da çiçek takmalarının sebebi budur.

Bugün ekonomik ve kültürel ilişkilerin, göçlerin vb. büyük bir rol oynadığı, özellikle yabancı büyük ülkelerle aramızda gelişen bu hareketli durum hayatımızın her safhasında olduğu gibi, bugün merasimimizin bu aşamasında da etkisini hissettirmektedir. Nitekim uzunca bir dönem önemini koruyan "bekâret" meselesi bu gün bilhassa kültürel değişimin hızlı olarak seyrettiği büyük şehirlerimizde ve batı ile teması fazla olan yerleşim merkezlerimizde eski cazibesini yitirmiş durumdadır. Bu sebeple "gelinin bâkireliğinin bir simgesi" olarak "duvak" (veya baş bağlama) töreni de giderek tarihe karışmakta; duvak adı sadece "gelin başı"nı ifade eden bir kavram niteliğini kazanmaktadır. Bir anlamda "gelinin yüz aklığını" ifade edilen bu uygulamaya günümüzde eski önemini kaybetmiş görünmektedir. Bütün bunlara rağmen bazı yörelerimizde halâ uygulandığını gördüğümüz bu geleneğin uzak ve yakın tarihimizi günümüze taşıyan, bir döneme damgasını vurduğu bilinen değer yargılarımızdan biri olması dolayısıyla araştırmalarımızı o yönde yoğunlaştırdık. O nedenle Anadolu, Trakya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin çeşitli kesimlerinden gelmiş öğrencilerimizden kırk sekizinin yaptıkları derlemelere bakarak "duvak"ın günümüzdeki

durumunu, çeşitli yönlerden değerlendirmeye çalıştık. Bu arada incelemeye çalıştığımız bu hususların yanlarına da, makalenin sonuna aldığımız ve kaynak kişilere verdiğimiz numaraları, bunlardan aldığımız bilgi numaraları olarak kaydettiğimizi belirtmek istiyoruz.

Elde ettiğimiz bilgilere göre:

*Araştırma yaptığımız yörelerden [Marmaris- Merkez (43), Marmaris- Osmaniye Köyü (31)], [Ödemiş-Yeniceköy (42), Demirci Köyü (35), Klavuzlar Köyü (21)], [Bergama (3)], [Üsküp-Dirjilova Köyü (40)], [Kütahya (41)], [Rize-Çayeli-Uzundere köyü (39)], [Manisa (38) Akhisar (12)], [Sancaklı-Bozköy (4), Merkez (1), Caherfakılı (23)], [Edirne-Keşan (37)], [Çankırı-Baykuş Köyü (36)], [Tunceli (34)], [İzmir-Torbali (33), Merkez (18)], [Mardin (32)], [Bahkesir-Bandırma (30,28)], [Tarsus (29)], [Denizli-Merkez (27), Zeytin Köyü (7)], [Eskişehir-İnönü (26)], [İskenderun-Hatay (25), Yayladağı (10)], [Afyon-Merkez (22), Sandıklı-Yavaşlar Köyü (14)], [Tire-Küçükkale Köyü (20)], [Silistre (6)], [Niğde-Kemerhisar (19)], [Sivas-Ortaköy (17), Sarkışla (8)], [Bursa (13)], [Trabzon-Merkez (9)], [Konya-Seydişehir-Bahçe (2)], [Nevşehir-Uçhisar Köyü (5)]ünden ekseriyetinde tespit ettiğimiz bu "duvak" eğlencesi "geleneği"ne Bergama (3), Akhisar (12), Bandırma (28), Ortaköy-Şarkışla (17), Alaşehir-Merkez (16) ve Caherfakılı (23)'da rastlayamadık.

*Araştırmamız sonucunda "duvak geleneği"nin farklı yörelerde değişik adlarla anıldığını da tespit etmiş bulunuyoruz. Nitekim Sivas'ın Şarkışla ilçesinde (8), Afyon'a bağlı Sandıklı İlçesi'nin Yavaşlar Köyü'nde (14), Manisa'ya bağlı Demirci Kasabası'nın Klavuzlar Köyü'nde (21), Eskişehir'in İnönü yöresinde (26), Tarsus'ta (29), Ödemiş'in Demirci

Köyü'nde (35), Çankırı'ya bağlı Bozkuş Köyü (36)nde "duvak" adıyla bilinen bu gelenek Kütahya (41)da "paça günü"; Niğde'ye bağlı Kemerhisar yöresi'nde (19) "yüz açma", Tunceli (34) de "yüz açımı"; Rize'ye bağlı Çayeli Kasabası'nın Uzundere Köyü'nde (39) "Magar safrası"; Çanakkale'nin Ezine ilçesi'ne bağlı Arasanlı Köyü'nde (15) "Cuma günü"; İzmir'in Torbalı İlçesi (33)nde "duvak açma"; Trabzon'da (9) "cumalık"; Denizli'ye bağlı Zeytinköy'de (7) "Gelin ertesi"; Hatay Yayladağı Yöresi'nde (10) "Süpha günü"; Balıkesir'in Bandırma ilçesi'nde (30) "Kahve içmesi"; Edirne'nin Keşan ilçesi'nde "duvak indirme"; Afyon (22) ve Denizli merkez'de (27) ise "gelin sabahı" diye bilinmektedir.

Duvak geleneğinin aynı yörede birkaç isimle anıldığı da olmaktadır. Mesele Mardin'de (32) hem "sabahiye", hem de "gelin sabahı" ve "Cuma sabahı"; Marmaris (43) ve Bursa'da (13) hem "duvak", hem "paça günü"; Bozköy [Sandıklı-Manisa] (4) de "baş düzme" ve "duvak"; Nevşehir'in Uçhisar Köyü'nde (5) "duvak" ve "gale"; Marmaris Osmaniye Köyü'nde (31) "duvak" ve "duvak sabahı"; Bursa'da (13) "paça günü" ve "duvak"; Seydişehir-Konya'da (2) "duvak" ve "gelin yanı"; Manisa merkezde de (1) hem "duvak", hem de "gelin sofrası" şeklinde ifade edilmektedir.

Birkaç yöremizde duvak geleneği uygulanmakta ise de bir ad taşımamakta; kaynak kişilerce sadece belli bir uygulamanın geçmişten günümüze taşındığı belirtilmektedir. Söz konusu geleneğin yavaş yavaş ortadan kalktığını gösterdiğini tahmin ettiğimiz bu durumu Torbalı-İzmir (33), Yayladağı-Hatay (10) ve Yeniceköy-Ödemiş (42)de tespit etmiş bulunuyoruz.

*Duvak gününün tespiti konusunda

da farklı uygulamalarla karşılaşıyoruz. Ancak bu gelenek gelinin bekâretinin, damat ile gelinin ilk kez karı-koca olduklarının bir ifadesi demek olduğu için ekseriyetle gerdek gecesinin, yani düğünün ertesi günü yapılması, olaya mantıklı ve gerçekçi bir yaklaşımdır. Bu sebeple Manisa'nın Sancaklı İlçesine bağlı Bozköy'de (4) bu eğlence düğünden dört gün sonra, gene Manisa'nın Demirci ilçesine ait olan Klavuzlar köyü'nde (21) bu gelenek bazen düğünden bir hafta sonra, bazen de gerdeğin ertesi günü uygulanır. Diğer kırk bölgede ise, (1,2,3,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20,22,23,24,25,26,27,28,29,30, 31, 32,33,34,35,36,37,38,39,40,41,42,43) duvak eğlencesi düğünün ertesi günü tertip edilir.

Ancak yukarıda belirttiğimiz bu farklılıklara rağmen duvağın gelin yatağındaki çarşafın uygun görülen ve görevlendirilen kişilerce kontrol edilip, gelinin bâkire olduğu tespit edildikten sonra öğleye doğru karar verilip, hazırlıklara başlanması, adı geçen âdetin ortaya çıkış sebebinin bize gayet güzel ifade etmektedir.

*Gelelim duvak eğlencesinin tertip edildiği yere... Yaptığımız araştırma sonucu İzmir (42,35,33,24,20,3), Manisa (38,35,23,21,16,12,4), Sivas (8,17), Marmaris (43,31), Hatay (10,29), Afyon (22,14), Denizli (27,7), Bulgaristan (6,18), Balıkesir-Bandırma (20,28) ve çevresi dahil olmak üzere yirmi beş ayrı ilin kırk üç farklı yöresinin ekseriyetinde "duvak" gelinin gerdeğe girdiği yeri yani onun yeni evini temsil etmekte idi. Duvağın, gelinin sahip olduğu onurlu ve gururlu durum ile koruduğu iffetinin şerefine tertip edildiğini bir kez daha ortaya koyar. Bu tören Denizli Merkez'de mutlaka kayınvalidenin evinde tertip

edilirken (27), İzmir yöresinde bazen gelinin, bazen de kayınvalidenin evinde düzenlendiği (18) belirtilmektedir. İzmir gibi, kültürel değişikliklerin hızlı ve çok yönlü yaşandığı batı Anadolu şehirlerinden birindeki bu uygulama çeşitli törenlerde olduğu gibi, düğünlerdeki katı kuralların da yavaş yavaş değişip yumuşadığını gösterirken, Denizli ilimizdeki tablo, bozulmamış bir geleneği ifade etmektedir.

*Edindiğimiz bilgilere göre çoğu yerde duvak eğlencesine gelen misafir, davetliler ya da akraba gelinin de evini gezerler. Meselâ Manisa-Merkez (1), Yayladağı-Hatay (10), Torbalı-Merkez (6,33), Zeytinköy-Denizli (7), Bursa-Merkez (13), Arasanlı Köyü-Çanakkale (15), İzmir (18), Kemerhisar-Niğde (19), Küçükkale Köyü-Tire (20), Klavuzlar-Manisa (21), Bayındır-İzmir (24), Hatay-İskenderun (25), İnönü-Eskişehir (32), Tunceli (34), Demirci Köyü-Ödemiş (35), Bozkuş Köyü-Çankırı (36), Kütahya (41), Yeniköy-Ödemiş (42), Marmaris-Merkez (43)de duvağa gelen büyük küçük herkes özellikle genç kızlar için bu, bir zorunluluk gibidir.

Bozköy-Sancaklı-Manisa (4), Uçhisar Köyü-Nevşehir (5), Şarkışla-Sivas (8), Trabzon (9), Yavaşlar Köyü-Sandıklı-Afyon (14) ve Afyon Merkezde ise gelin evinin duvak günü gezilmesi uygun değildir. Bu sebeple duvağa gelenler, eğlence bittikten sonra hemen evlerine dönerler.

Bazı bölgelerde duvak günü gelin evinin gezilip gezilmediği konusunda ise kesin bir bilgi edinemedik. Kaynak kişilerin unutkanlıklarını, derleyicilerin böyle bir soruyu unutmuş olabileceklerini veya geleneğin giderek bozulmakta olduğunu gösteren bu durum Borabay-Taşova-Amasya (11), Alaşehir-Manisa (16),

Ortaköy-Şarkışla-Sivas (17), Keşan-Edirne (37), Manisa-Merkez (38), Uzundere Köyü-Çayeli-Rize (39), Dirjilova Köyü-Üsküp (40)te karşımıza çıkmaktadır.

Sadece Bühçe Köyü-Seydişehir-Konya'da (2) tespit edildiği üzere gelin evini yengeler, sağdıçlar ve dürü (Köse I, ss:123-130) getirenler gezebilirler. Bir anlamda yenge veya sağdıçlara tanınan bir imtiyaz olarak karşımıza çıkan bu durumun ataerkil aile düzeninde erkeğin aile reisi olması (Gökalp, s:305), bu sebeple kız çocukları üzerindeki velayet hakkının düğün ile birlikte erkek tarafına geçtiğinin kabul edilmesi ile ilgili bir husus (Gökalp s:306-307) olduğunu tahmin ediyoruz.

*Bu konuyla ilgili bir başka mesele de duvak geleneğinin bölgelere göre farklı özellikler gösterdiği, bir başka ifade ile niteliğinin her yörede değişebildiğidir. Nitekim genellikle düğünün ertesi günü tertip edilen bu tören, derleme yaptığımız bölgelerin ekseriyetinde yemekli ve eğlenceli bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Meselâ Manisa-Merkez (1), Manisa'nın Sancaklı ilçesine bağlı Bozköy (4), Torbalı (6), Zeytinköy-Denizli (7), Şarkışla-Sivas (8), Trabzon (9), Yayladağı-Hatay (10), Küçükkale Köyü-Tire (20), Klavuzlar Köyü-Demirci-Manisa (21), Afyon-Merkez (22), Tar-sus (29), Mardin (32), Uzundere Köyü-Çayeli-Rize (39), Yeniceköy-Ödemiş (42)te duvak için gelenlere hem yemek ikram edilir hem de eğlendirilirler.

Bazı yörelerde ise duvak, yemeksiz bir eğlence olarak uygulanmaktadır. Bu sebeple duvağa gelen davetliler o gün gelinin şerefine tertip edilen bu törende, o yöreye has çalgılar eşliğinde sadece çalıp söylerler ve oynarlar: Bursa (13), Yavaşlar Köyü-Sandıklı-Afyon (4) Arasanlı Köyü-Ezine-Çanakkale (15), Bayındır-İz-

mir (24), Denizli-Merkez (27), Bandırma-Balıkesir (30), Osmaniye Köyü-Marmaris (31) Torbalı-İzmir (33), Demirci Köyü-Ödemiş (35), Bozkuş Köyü-Çankırı (36), Keşan-Edirne (37), Dirjilova Köyü-Üsküp (40) ve Marmaris (43)te olduğu gibi...

Bazı bölgelerde ise bu gelenek ailelerin, bir başka ifadeyle bu töreni düzenleyen kız ya da oğlan tarafının ekonomik seviyesine, o bölgedeki sosyal statüsüne bağlı olarak bazen yemekli, bazen de yemeksiz eğlence olarak karşımıza çıkmaktadır. Sadece Konya'nın Seydişehir ilçesine bağlı Bühçe Köyü (2) ile Tunceli Merkezde tespit edilen bu uygulamanın daha çok hayat şartlarının giderek zorlaşması dolayısıyla olaylara daha realist bir yaklaşımla ilgili olduğunu tahmin ediyoruz.

İzmir'in Bornova ilçesinde ortaya çıkan bir başka uygulama ise duvağın sadece erkeklerin bulunduğu yemekli bir toplantı olarak düzenlenmekte olmasıdır.(18) Kırk üç bölgeden sadece bir yerde tespit ettiğimiz bu durumun, o ailenin duvak olayında gelinin namus ve şerefinden daha çok güveyin egemenliğini ön plana çıkarması, yani olaya bakış açısıyla alakalı olduğunu düşünüyoruz.

*Bu çeşitliliğin, duvağın onuruna tertip edildiği yeni gelinin, o tören için giydiği kıyafete de aksettğini görüyoruz. Araştırma yaptığımız yörelerin ekseriyetinde yeni gelinin duvak töreni için kıyafeti, düğünde giydiği "gelinlik"tir. Nitekim Bühçe Köyü (2), Bozköy (4), Torbalı (6,33), Trabzon (9), Şarkışla (8), Yayladağı (10), Arasanlı Köyü (15), Kemerhisar (19), İzmir (18), Bayındır (24), Denizli (27), Tarsus (29), Bayındır (30), Osmaniye Köyü (31), Mardin (32) ve Tunceli (34)de duvak günü gelin, gelinliğini giyerek misafirlerini karşılar.

Bazı bölgelerde ise yeni geline bu özel günde, o yöreye has kıyafetler giydirilir. Nitekim Hatay'da (25) ve İnönü-Eskişehir (26)e gelin, o yerleşim bölgesinin milli giysilerini ya da o giyim tarzıyla birlikte günün şartlarına uydurulmuş giysilerini giyer. Başına da üzeri pullarla işli kırmızı bir yemeni örtünür. Mesele bu özel kıyafet Sandıklı'nın Yavaşlar Köyü'nde "Üç etek" ve üzerine giyilen bir bulûz olarak karşımıza çıkmaktadır (14).

Derleme yaptığımız bölgelerin bir kısmında da gelinin o gün için ya da yeni hayatında giyilmek üzere diktirdiği birkaç elbiseyi, değiştirerek giydiği olur: Nevşehir'in Uçhisar Köyü (5)nde olduğu gibi... Bazı yörelerde ise gelin sık sık kıyafet değiştirir. Sadece Kütahya merkez'de (41) rastladığımız bu durumun önce "gelinlik" arkadan "çeşitli ve ilk kez giyilen pek çok elbise" [Marmaris (43) ve Kütahya'da (41) olduğu gibi] ya da "üç etek" veya sadece "gelinlik" [Yavaşlar Köyü (14)] olarak karşımıza çıktığı da olmaktadır. Değişen ve gelişen zaman içinde ailelerin ekonomik ve kültür seviyeleri yanında tamamen gösteriş, biriyle ya da bir başka aile ile olan iddialaşma vb. kadar çeşitli sebeplere bağlı olan bu uygulamada, insan faktörü ve kültür değişimleri, etkili olmaktadır.

Sadece Manisa-Merkez (38) ve Dirjilova Köyü (40)da duvak gününde yeni gelinin giyeceği kıyafetin belirli olmayışı bize bu geleneğin giderek kaybolduğu izlenimini vermektedir.

*Gelelim yemekli olarak düzenlenen ya da çerez, meyve suyu kabilinden yiyecek ve içecek sunulan duvak toplantılarında bu ikramların kimin tarafından hazırlandığına... Elde ettiğimiz bilgilere göre bazı yörelerde "ağalar evi" [Manisa (1,38), Torbalı (6,33), Trabzon

(9), Afyon (22), Tarsus (29), Mardin (32), Kütahya (41), Yenice Köy (42)]nin yüklendiği bu görev Bühçe Köyü (29), Bozköy (4), Vahisar Köyü (5), Yayladağı (10), Yavaşlar Köyü (14), Klavuzlar Köyü (21), Tunceli (34), Demirci Köyü (35), Bozkuş Köyü (36), Keşan (37)da “kız evi” tarafından yerine getirilmektedir. Kırsal kesimde kız evi, şehir kesiminde ise oğlan evi tarafından hazırlanması Türkler’in eski yurtlarındaki hayatlarında devlet teşkilatındaki bölünmeye geri gittiğini tahmin ettiğimiz (Köse II, ss:89-99) bu hususun küçük yerleşim yerlerinde henüz etkisini sürdürdüğü, büyük merkezlerde ise giderek canlılığını yitirdiğini hissettirmektedir.

*Kaynak kişilere “bu geleneğin neden uygulandığı” yolunda sorulan sorular bizi farklı bakış açıları ve yaklaşımlarla karşı karşıya bırakmıştır. Araştırmamızın sonucuna göre duvak töreninin yapılmasında en büyük etken “gelinin bâkire olmasının kutlanması ve çevreye ilân edilmesi”dir. Bühçe Köyü (2), Borabay (11), İzmir (18), Bandırma (30), Keşan (37)da olduğu gibi...

Bazı bölgelerde ise duvak, yeni evlilerin eksikliğini tamamlama, onlara maddi yardımda bulunmak için düzenlenir. Meselâ Manisa’nın bazı kısımlarında (1) törene gelen misafirlere daha önceden hediyelerini almamışlarsa evin eksikliğini yerinde görerek fikir edinirler veya geline, oynarken ya da törenden ayrılırken para takarlar.

Gelin evini düğünden önce gezmenin uğur getirmediğine inanılan yerlerde ise bu toplantının amacı yeni gelinin çeyizini, eşyalarını yerinde görmektir. Nitekim Bayındır-İzmir (24)de eğlenceden önce ev misafirlerce gezilir; çeyizin niteliği, gelinin bu konudaki becerisi hakkında fikir edinilir.

Zeytinköy (7) ve Cabarfakılı Köyü’nde (23) duvak, düğüne gelemediği için gelini göremeyen, ona hediyelerini takdim edemeyip takılarını takamayan uzak ya da yakın misafirleri ağırlamak, onların da düğün töreninin hiç olmazsa bu son kısmına katılmalarını sağlamaktır.

Bazı yörelerde ise “duvak”tan maksat güveyin tarafının gelini yakından görmeleri, onunla tanışmaları, gelinin yeni hayatı için uygun bir çevre hazırlamaları anlamını taşır: Yavaşlar Köyü (14) ile Denizli (27)de olduğu gibi...

Yeni gelinin evliliğin ilk gecesi ya da ilk günlerinde yeni hayatı, yeni çevresi ile uyum içinde olup olmadığı, bu konuda bir problem yaşayıp yaşamadığının ortaya çıkması için de duvak töreninin düzenlendiği görülmektedir. Daha çok oğlan tarafının yeni kızlarının mutluluğunu, kız tarafına etrafa duyurması, göstermesi anlamına da gelen bu husus Bozköy (4), Keşan (37) ve Marmaris-Merkez’de (43) tespit edilmiştir.

Bunlardan ayrı olarak tören sırasında uygulanan bazı yöntemlerle (daha sonraki bölümde söz konusu edilecektir) “gelinin sabrının ölçüldüğü” [İzmir (18)] veya “gelini daha baştan yeni çevresinin hayat tarzı, değer yargıları ile tanıştırmak, o konuda eğitildiği, boynunu eğmesinin sağlandığı” [Torbalı (33)]da olmaktadır.

Sadece Uzundere Köyü (39)nde karışımıza çıktığı üzere duvak töreninin belli bir amaçla uygulanmayıp “âdet olduğu için” düzenlendiği de söz konusudur. Daha çok eski kültürü yaşatan, geleneğe sınıksız bağlı olan bu tür kırsal kesimlerde olaya realist değil, geleneksel bir bakış dikkatimizi çekmiş olduğunu, belirtmeliyiz.

Ancak diğer milletlerle gittikçe sıklaşan ve farklı sahalarda etkin olan iliş-

kilerimiz çoğalmasa, pahalılaşması, zor ulaşılması, kısacası ekonomik sebepler düğünün bu son geleneğinin bu sebeplerin giderilmesinde bir aşama olarak karışımıza çıkmasını sağlamış; duvak eğlencesinin birden fazla sebebe bağlı olarak uygulanmasına yol açmıştır. Nitekim Tunceli’de (34) yeni evlilere eşya ve para yardımı yapmak, gelinin bâkire olduğunu duyurmak, gelinin evini gezerek, çeyizini görmek; Demirci Köyü-Ödemiş’te (35) yeni evlilerin eksikliğini tamamlama ve para yardımı yapma yanında gelin evinin gezilip görülmesi de duvak töreninin düzenlenmesinde etkili olmaktadır. Marmaris’in Osmaniye Köyü’nde (31) ise duvak gelinin bâkire olduğunun duyurulması, yeni çevresi ve eşi ile bir sorun olup olmadığının anlaşılması ve gelinin çeyizine bakmak için yapılır.

Oğlan evinin bâkire bir gelin aldığını isbat etmesi, gelinin evinin gezilip çeyizinin görülmesi, yeni yuvanın eksikliğini yerinde tespit edip tamamlamak ve düğüne gelemeyenlerin gelini görüp tanımlarını sağlamak da duvak eğlencesinin tertibine vesile olabilmektedir. Küçükkale Köyü (20)nda olduğu gibi...

Şarkışla’da (8) ise duvak eğlencesi gelinin bâkire olduğunu duyurmak, misafirlere gelinin eşya ve çeyizlerini göstermek için tertip edilir.

Yayladağı (10)nda oğlan tarafının bâkire bir gelin aldığını çevresine ilan etmesi yanında misafirlerin, yakınların yeni evlilerin eksiklerini tespit ve temin de duvak eğlencesi yapılmasına sebep olmaktadır.

Hatay’da (25) düğüne yetişemeyenlere gelini göstermek, gelinin bekâretini duyurmak ve çeyizinin görülmesini sağlamak duvak töreni tertip edilmesine yol açarken Eskişehir’in İnönü mevkiinde (26) bu sebeplerin yanında gelinin yeni

çevresine uyum sağlayıp sağlamadığının, bir problemi olup olmadığının anlaşılması için bir zemin teşkil etmesi de sebep olmaktadır.

Arasanlı Köyü’nde (15)de buna benzer bir durum söz konusudur. Nitekim adı geçen yörede bu eğlence gelinin evinin gezilip görülmesi, düğüne gelemeyenlerin gelinle tanışmaları, yeni gelinin oğlan tarafının bütün fertler ile görüşüp anlaşılmasını temin için söz konusu olmaktadır.

Bursa (13) da gelin evinin, çeyizinin özellikle genç kızlar tarafından gezilip görülmesi ve oğlan tarafının kız tarafına “yeni gelinin hiçbir sorunu olmadığını belirtmek” için düzenlenen duvak töreni Kütahya’da (41) bu sebeplerin yanısıra gelinin bâkire olduğunu duyurma düşüncesi de, bu işte önemli bir rol oynamaktadır.

Kemerhisar-Niğde’de (19), Tarsus’ta (29), gelinin evinin gezilip görülmesi yanında düğüne gelemeyenlerin hediyelerini ve takılarını takdim etmelerini sağlamak için düzenlenen duvak eğlencesinde Bozkuş Köyü (36) ve Manisa’da (38) bu iki sebeple birlikte gelinin bâkireliğini duyurmak ve onun yeni çevresiyle olan uyumunu kontrol etmek etkili olmakta iken Yeniceköy-Ödemiş’te (42) daha çok bâkire bir gelinin yeni evine ve çevresine uyumunun derecesini ortaya koymak, sebep teşkil etmektedir.

*Duvak eğlencesi gelinin şerefine, bir anlamda onun bekâretini gerdek gecesine kadar muhafaza etmesi sonucu yüzünün ak çıkmasını kutlamak üzere düzenlendiği için genellikle oğlan ve kız tarafının kadınları ile genç kızların katılıp yemekli ya da yemeksiz, ikramlı ya da ikramsız, çalgılı ya da çalgısız bir toplantıdır. Gelinin ailesinin katılmadığı bu törene özellikle nişanlı genç kızlar rağ-

bet ederler. Bir müddet sonra kendilerinin de yaşayacakları bu olayı, biraz merak ve biraz da heyecanla izler, gerek gelinin çeyizi, gerekse bu konudaki kuralları görerek ders ve tedbirlerini almaya çalışırlar.

İncelediğimiz kırk üç yöreden elde ettiğimiz bilgiler sonucu Kütahya'da (41) farklı bir uygulama dikkatimizi çekmiş bulunmaktadır. Sadece oğlan tarafının genç kız ve kadımlarının davet edildiği, kız tarafından hiç kimsenin katılmadığı bu eğlencede damat tarafının ağırlığını, etkinliğini, üstünlüğünü hissetmemek imkansızdır.

Yine bir tek Üsküp'ün Dirjilova Köyü'nde (40) tespit edildiği üzere duvak günü kadınlar bir yerde, erkekler ayrı yerde eğlenirler.

Rize'ye bağlı Çayeli İlçesi'nin Uzun-dere Köyü'nde (39) ise daha farklı bir durum söz konusudur. Nitekim kuşluk vakti gelinin odasında kurulan sofrada kız ve erkek tarafından önde gelen birkaç kişi ile gelinin yengesi ve güvey, birlikte yemek yerler. O sırada dışarıda eğlence öğleye kadar hiç durmaksızın devam eder. Yani Duvak eğlencesine de yukarıda sayılan kişilerden sadece güvey katılır ve düğün eğlencesi, gerdeğin ertesi günü öğleye kadar devam eder (39).

Diğer yörelerde ise "duvak" hem kız, hem de oğlan tarafından bayanların katıldığı, ortak bir eğlence görünümündedir.

*Duvak eğlencesi sırasında ikram edilen yiyecek ve içecekler baktığımızda farklı yörelere, duvağı tertip eden tarafın ekonomik seviyesine ve geleneklere olan bağlılık durumuna, yeni geline verilen değere ve olaya bakış açısına göre büyük bir renklilik söz konusu olduğunu görüyoruz. Nitekim Manisa (1)'nin bazı kısımlarında sadece bugüne has "kı-

lıç ekmeği" bazı kısımlarında (38) ise "duvak helvası" Bühçe Köyü'nde (2) "çerez", Afyon'da (22) "katmer"; Hatay'da (25) "zini" adı verilen bir yemek; Şarkış-la (8), İzmir'in bazı kesimlerinde (18) ve Mardin'de de (32) "pilav ve çeşitli et yemekleri" Torbalı'da (33) "alaça ekmeği"; Bozköy'de (4) "helva ve kele"; Trabzon'da (9) "lokma ve lahana dolması"; Yayladağ'ında (10) "su böreği ve mantı çorbası"; Kemerhisar'da (19) önce "pilav ve et yemekleri, sonra tatlı"; Kütahya'da (41) "pilav, tavuk ve tatlı"; Klavuzlar Köyü'nde (21) "tavuk, pilav, tatlı ve keşkek" ikram edilir. Bunlardan ayrı olarak Bandırma'nın (30) bazı kesimlerinde sadece kahve içilirken Bursa (13), Yavaşlar Köyü (14), Küçükale Köyü (20), Demirci Köyü (35) ve Keşan'da (37) misafirlere "çerez" Dirjilova Köyü'nde (40) "çerez ve şeker" verilir.

Zeytinköy (7), İzmir'in bazı kesimleri (18), Tunceli (34) ve Bozkuş Köyü'nde (36) ikramın belli bir adı yoktur; ailelerin (kız ya da oğlan tarafının) gelinin isteği ve ekonomik durumlarına göre istenilen ikram hazırlanır, davetlilere çıkarılır.

Nevşehir'in Uçhisar Köyü'nde de benzer bir durum söz konusudur. Nitekim duvağı düzenleyen taraf, kendi isteği ve bütçesi doğrultusunda bir yemek listesi hazırlar; onları pişirir ve ikram eder.

Araşanlı Köyü (15), Bayındır-İzmir (24), Osmaniye Köyü (31), Torbalı (33) ve Marmaris-Merkez'de (43) duvak eğlencesine gelenlere bir şey ikram edilmez. Oraya gelenlerin amacı gelinin evini, çeyizini ve gerdek sonrası yüzünü ifadesini görmektir.

*Gelelim araştırmamızı sürdürdüğümüz 43 yöreden 37'sinde tesit ettiğimiz duvak eğlencesinin nasıl yapıldığı-

na... Manisa’da sabahleyin oğlan evinin bekâr kızları “kulaç ekmeği” denilen bir ekmek yaparlar; gene oğlan evinin erkekleri de bu ekmeği ve o gün için hazırlanan yemekleri yedikten sonra bir miktar para bırakarak çıkıp giderler. Sonra oğlan evinin kadınları gelir. Kayınvalide, gelinin başından şeker saçar, diğerleri bu şekerleri toplar. En son, kayınvalide oynar ve iki kişi onu havaya kaldırır. Gelin, kayınvalidesini kaldıranların omzuna yemeni atar. Kayınvalide ile gelinin birlikte karşılıklı oynadıkları ve kadınların hiç yemek yemedikleri bu eğlence, kayınvalidenin eski bir şalvarının yakılması ile son bulur.(1)

Evdeki işlerin yeni patronunun geldiğini anlatan bu şalvar yakma olayından sonra Bühçe Köyü’ne baktığımızda gerdek sabahı saat 8-9 sıralarında gelinliği giydirilip, başı yeniden kırmızı duvak örtüsü konularak yeniden giydirilen gelin misafirleri beklerken, kayınvalide gelin başına serpmek ve misafirlere dağıtmak üzere çerez (leblebi ve kuru üzüm) hazırlar. “gelin yanı” adı verilen bu tören 10.30-11.00 gibi başlar. Genç kızlar oynar. Gelin oynarken, kayınvalide “bereketli ve uğurlu olması için” başına çerez serper; misafirlere de ikram edilir. Eğlencenin sonuna yakın damat gelir; karısının başını bozar ve onu koluna takarak evlerine götürür (2).

Bozköy’de düğünün ertesi günü gelinliğini giyip, duvağını takan gelin misafirleri beklemeye başlar. Düğüne gelemeyenler onu yakından incelerlerken kucağına küçük bir bebek oturtulur. “Kısa zamanda bir bebeğinin olması dileği”ni aksettiren bu gelenek gelinin, çocuğun koynuna para, mendil vb. koyması; gelinle görümcenin “bahçelerde bürülce, oynar gelin görümce” türküsünde oynamasıyla tören sona erer (4).

Uçhisar Köyü’nde ise bu eğlence kuşluk vaktinde başlar. Düğünün ertesi günü misafirler gelinin evinde toplanırlar ve çorba, kıymalı yumurta, pilav (bugün için adı “gale pilavı”), bamya ve zerdali tatlısı yenir. Evin dar gelmesi ve gelinin çok olması halinde komşu evlerde ağırlanan misafirler yemekten sonra müzik çalıp oynayarak eğlenirler. Bu müddet içinde gelin düğünden önce diktirdiği ve ilk kez giydiği elbiselerini sırasıyla giyip, misafirlere gösterir (5).

Bulgaristan’da Silistre’de “duvak açımı” adı verilen bu tören, Cuma günü olur. Perşembe günü düğünün ertesinde öğleye doğru ya da öğleden sonra gelin kibleye karşı oturtulur. Duvak, oklavaya sarılır ve gelinin yüzüne oklavayla örtülür. Daha sonra gelinin yengesi tarafından gül ya da başka bir ağacın üstüne serilen duvak, o yörenin herhangi bir azası (eli, ayağı sakat; akı kıt vb.) eksik bir çocuğu tarafından, bahşiş karşılığında gelin tarafından geri alınır (6).

Denizli’nin Zeytinköy yöresinde de düğünün ertesi günü, gelin evinde toplanan kadınlar ve genç kızlar müzik çalıp, oynayarak eğlenirler. Yemeksiz olarak yapılan bu toplantıya gelin ertesi de denilir (7).

Sivas’ın Şarkışla ilçesi’nde sadece kadın ve kızların gittiği, yemeksiz ve katılanların kendi aralarında eğlendikleri bu tören ise küçük çapta bir eğlence niteliğindedir (8).

Trabzon’da duvak, “cumalık” adıyla bilinir. Düğünün ertesi günü gelin, gelinliğini giyerek misafirlerini bekler. Kadınlarda bir araya gelerek kemeçe eşliğinde horon teperler (9).

Yayladağı-Hatay’da ise duvak gününe “süpha günü” denilir. Düğünün ertesi günü, gelinin bákire çıktığını belirten çarşafın duvara asılı olarak bekletil-

diği “Süpha günü”nde bu gün gelinin arkadaşları, komşuları akrabaları gelirler. Gelin giydirilip süslenerek sağdıçı ile kapıda durur, gelenleri karşılar; misafir, çocuk bile olsa gelinin görevi onun elini öpmektir. Hemen herkesin bir hediye ile geldiği bu eğlence gelinin imkanı ölçüsünde hediye ile karşılık vermesi “adettendir. Yemeksiz olarak gerçekleştirilen bu toplantı kuşluk vakti, saat 10.00-11.00 gibi başlar; dümbek eşliğinde oyunlar oynanır (10).

Bursa’da “paça günü” adı verilen bu tören yine gelin evinde ve kadınlar arasında, çalıp söylenerek kutlanır. İçecek olarak şerbet, meyve suyu vb.; yiyecek olarak da pasta, kek vb. ikram edildiği duvak düğünün ertesi günü, öğleden sonra yapılır (13).

Afyon’un Yavaşlar Köyü’nde biraz farklı bir durum söz konusudur. Hemen her bölgede olduğu gibi gene düğünün ertesi günü gelin evinin bahçesinde, kadınlar arasında düzenlenen bu eğlence de nişanlı kızların çokluğu dikkat çekicidir. Zira nişanlı genç kızların nişanlılarının ablaları ve yengeleri vb. tarafından duvak törenine götürülmelerinin sebebi ise ortada oynadıkları sırada başkalarına çember adı verilen örtü (tülbent) geçirilerek nişanlı olduklarının herkese ilân edilmesi’dir. Bu törende gelin, gelinliğini (geçmişte ise üç etek giyilirmiş) giymektedir (41).

Arasanlı Köyü’nde “Cuma günü eğlencesi” adıyla 9-10 yıl öncesine kadar yaşanan bu tören, düğünün ertesi günü yapılır. Gelinin evinde, sadece oğlan tarafının kız, gelin (yeni evli) ve kadınlarının geldiği, gelinin gelinliğiyle dolaştığı bu gündüz eğlencesinde (Cuma olsun olmasın) düğünün ertesi gününü simgeler (15).

İzmir’de oturan Esmâ Sever’in anlattığına göre Makedonya’da da duvak

eğlencesi, düğünün ertesi günü yapılır. Kayınvalide yakın ise onun, yoksa gelinin evinde düzenlenen bu tören için gerdek sabahı elti ya da görümcesi gelini düğündeki gibi süsler. Davetlilerin olduğu odaya gelin, kayınvalidesi ile görümce (ya da elti)sinin ortasında girer. Yaşlı-geç herkesin elini öpen gelin, sandalyeye oturtulur. “Dare” (def) çalıp eğlenen davetliler, gelini de oynattıktan sonra başına “partal” adı verilen dokuma kilimler örtülür. O arada kurulan yan sofralarda yemek yiyen davetliler, yemeklerine bitirene kadar gelin, o örtünün altında bekler. Bir yerde sabrı da ölçülen geline, sadece ayaklarının dibine oturan eltisi (yoksa görümcesi) birer kaşık yemek yedirir. Tören, ortaya konan üç mindere oturan kayınvalidenin üç kere elini, üç kere dizini, üç kere de ayağını öpmesi, kayınvalidenin de gelinin alnını öpmesi ve devam eden eğlenceni kesilmesiyle sona erer (18).

Kemerhisar-Niğde’de bu olaya “yüz açımı”da denir. Gelin evinde, düğünün ertesi günü düzenlenen ve yemek olarak sarma, parça etli sulu köfte, sütlaç veya zerdeni sunulduğu bu günde gelin yüzü açık, gelinliğini giymiş olarak misafirlerini karşılar. Oğlan tarafınca düzenlenen bu eğlence için kız tarafı kendilerine özel bir davetiye gelmezse, duvağa gitmezler (19).

Küçükkale Köyü’nde gelinin annesi dahil, bütün kadınların katılabildiği ve “duvak”, “Cuma”, “Cuma eğlencesi” adıyla hala yaşanan bu gelenek için gelin gelinliğini giyerek misafirlerini karşılar. Bütün davetlilerin elini öpen gelin, sürekli oturur; hizmet etmez. Tören, gelin evi gezildikten ve kısa bir eğlenceden sonra sona erer (20).

Klavuzlar Köyü’nde duvak eğer düğüne uzak yerden gelen akrabalar varsa

düğünün ertesi günü yoksa düğünden bir hafta sonra gelinin yeni evinde yapılır. Sadece kızın yakın arkadaşları ile yakınlarının katıldığı bu törende gelenlere keşkek ikram edilir (21).

Afyon'da ise duvak "gelin sabahı" adıyla bilinir. Düğünün ertesi günü yeni gelinin evinde, sadece damat tarafının kadınlarının katıldığı eğlencenin özel yemeği "katmer"dir (22).

İzmir'e bağlı Bayındır İlçesi'nde ise duvak, Cuma günü yeni gelinin evinde kadınlar arasında düzenlenen bir eğlencedir. Gelinliğini yeniden giyerek misafirleri karşılayan gelinin başına kırk parçalı, pembe veya kırmızı renkli duvağı (yüzü açık bırakacak şekilde) örtülür (24).

Hatay'da da düğünün ertesi günü gelini yeni evinde yapılan bu toplantıya "zini" adı verilen bir baklava yapmak âdet olmuştur. Sadece kadın ve çocukların katıldığı bu törende gelin ortaya oturtulur, davetliler de onun etrafında çalıp söylerler. O gün için başma işlemeli, kırmızı bir yemeni örten gelinin sırtında yöresel kıyafetler vardır. Eğlencenin sonunda toplantıdakilerin en yaşlısı gelinin yemenisini açar ve tören gelinin oynatılmasıyla sona erer (25).

Eskişehir'in İnönü mevkiinde ise gene düğünün ertesi günü, gelinin yeni evinde, kız ve oğlan tarafından isteyen kız, gelin ve kadınların katılabileceği bu eğlencede gelin bindallı işlemeli bir kadife şalvar ve cepken ile beyaz tül den bir duvağın üstüne örtülmüş kırmızı yemenili başıyla misafirleri karşılar. Duvağı üç defa, oklava ile açıp kapayan kayınvalide geline, karşılıklı oynadıklarında dua eder. Oyun sırasında her ikisinin başına "bolluk, bereket olması" dileğiyle buğday serpilir. Eğlenceye gelenlere güveç, yoğurt çorbası, sarma, pilav, hoşaf-

tan oluşan düğün yemeği ikram edilmesi gelenektendir (26).

Eskişehir'de hala yaşayan bu gelenek Denizli yöresinde de vardır. Oğlan evinde, düğünün ertesi günü düzenlenen bu tören kuşluk vakti başlar; 12.00 ye doğru biter. Davul-zurna eşliğinde yapılan bu eğlence, sağdıçın, gelinin yeni akrabalarını dolaştırıp ellerini öptürmesi ve onların da geline hediye ya da para vermesiyle başlar; misafirlerin çalıp oyunamalarıyla sona erer (27).

Tarsus'da duvak eğlencesi, öğleden sonra saat 15.00 te başlar. Daha önce gelini kına gecesinde ve düğünde giydiren kadın bu gün için ona açık pembe yada açık mavi bir elbise giydirir. Oğlanın tanıdıklarının hediyelerini takdim edip, kızın çeyizinin incelendiği bu eğlenceye sadece damadın tarafından kadınlar gidebilir. Duvakta misafirlere köfte ve "anah-kuzu"dan pişirilmiş yemekler (gelin bereket getirsin, çocuğa karışsın diye) ikram edilir (29).

Bandırma'nın bazı kesimlerinde bu günün adı "kahve içmesi"dir. Düğünün ertesi günü beyaz gelinliği ve duvağıyla misafirlerini karşılayan yeni gelinin bu özel eğlencesine kızın annesi ve erkekler, katılamazlar. Gelen konuklara kahve ikram edildiği, kimseni içmezlik edemediği duvak eğlencesinde çalgı takımı, kadınlardan kuruludur (30).

Marmaris'e bağlı Osmaniye Köyü'nde duvak eğlencesi, özel olarak bu işler için ayrılan yerde yapılır. Sadece kadın ve kızların katılabildiği duvak eğlencesi, kısa bir çalıp söylemeyle özellikle genç kızların, en sonra da gelinin oynatılmasıyla son bulur (31).

Mardin'de "duvak"a "sabahiye" adı verilir. Düğünün ertesi günü gelinin evinde yapılan ve öğleden sonra başlayıp akşama kadar süren bu eğlenceye sade-

ce kadınlar gelir. Gelinin o günkü kıyafeti ya gelinliği ve beyaz duvağı, ya da yöresel kıyafet ve kırmızı oyalı baş örtüsüdür. Tören, gelinin misafirlerin ellerini öpmesi ve hal-hatır sormasıyla başlar. Kadınların mani okuyup, türküler söyledikleri duvakta misafirlere pirinç pilâvi ve et yemekleri ikram edilir. Kayınvalide ve görümce tarafından giydirilmesi âdet olan gelin, eğlencenin en sonuna oynayınca kadar oturur; hiç kalkmaz (32).

Torbalı'da duvak töreni, düğünün ertesi sabah başlar; öğleyin biter. "Gelin sabahı", "Cuma sabahı", "duvak açma" gibi adlarla bilinen bu tören için gelin gelinliğini giyer, başma da uzun, kırmızı bir (duvak) örtü örter. Ortaya konulan bir sandalyede oturan birinin elinde beyaz gül dalı, diğerinin elinde kırmızı gül dalı bulunan biri erkek, diğeri kız iki çocuk tarafından, 3 kere tekrar edilmek şartıyla tepeye kadar dolanır ve bırakılır. Erkek çocuk "ne açarsın?" sorusuna "duvak açarım" diye cevap verir. Oğlan tarafının düzenlediği bu tören tef çalınıp, oynanarak sona erer (39).

Tunceli yöresinde "yüz açımı", "yüz görümü" diye adlandırılan duvak geleneği gene düğünün ertesi günü, yeni gelinin evinde yapılır. Eğlence, daha sabah-tan, gelinin sağdıcının çarşafı toplayıp tören yapılacak odanın ortasında bohça halinde koymasıyla başlar. Genç kızların ve erkeklerin alınmadığı duvak törenine gelin öğleye doğru gelir ve gelinliğini giyip duvağını takarak hazırlanır. Geline verilen hediyeler bu çarşaf-bohçanın üstüne, sepet ya da elek içine konulur. Misafirlere yapılacak ikramın tamamen ev sahibine bağlı olduğu duvak, gelin evinin misafirlere gezdirilmesi ve onlara çeyizden birer yazma verilmesiyle sona erer (34).

Demirci Köyü'nde ise düğünün ertesi günü, gelin evinde düzenlenen bu tören, annesinin ve erkeklerin katılmadığı, kadınların kendi aralarında eğlenerek çay içip, pasta çörek vb. yedikleri küçük bir eğlencedir. (35)

Çankırı'nın Bozkuş Köyü'nde "duvak" diye bilinen bu eğlence gerdek gecesinde ertesi günü, gelin evinde düzenlenen bir eğlencedir. Duvak günü gelen misafirler gelinin yatak odasına girerek çarşafını kontrol ederler. Daha sonra da bu çarşaf, bahçeye kalbur içinde çıkarılarak herkesin görmesi sağlanır. Kadınların kendi aralarında yaptıkları bu eğlencede misafirlere çerez ikram edilir. (36)

Keşan'da duvak eğlencesine "duvak indirme" denir ve sadece kadınlar gidebilir. Kızların, çocuk ve erkeklerin katılmadığı bu törende misafirlere börek, çörek vb. kuru yiyecekler verilir. Düğünün ertesi günü yeni evinde saman bir yastığa oturtulan gelinin yüzü, duvağıyla örtülür. 3-4 yaşlarında bir kız, bir erkek iki çocuk tarafından oklavayla duvağı kaldırılan gelinin yüzüne pirinç ve şeker atılır; kucığına da bu çocuklar oturtulur. Bereketi, uğuru ve nesil yetiştirmeyi sembolize eden bu toplantı, 2-3 saatlik bir eğlence ile sona erer. (37)

Manisa'da ise duvak günü sabah erkenden iki sağdıç, damadı babasına el öpmeye götürürler. Daha sonra diğer ak-raba ve yakınlarını da ziyaret eden damat gittiği her eve şeker, helva vb. götürür. Gelin ise öğleye kadar evden dışarı çıkmaz. Yengesi, arkadaşları ve yakınlarının ziyaret ettiği bu günde gelinle hep birlikte eğlenilen, sadece kadınların katıldığı bu törende "duvak helvası" yenir. (38)

Uzundere Köyü'nde biraz farklı bir durum söz konusudur. Çünkü erkeklerin

eğlendiği bu duvak töreni, hiç kesilmeyen düğün eğlencesinin devamı niteliğindedir. Nitekim gerdek sabahı gelinin odasında “magar sofrası” adıyla kurulan sofrada gelin ve gelinin yengesi, damadı beklerler. O gelince “hoş geldin” denir ve sofraya oturulur. Ortasında bulunan bir tabancının kalkması için damattan para istenir. Yine sofradaki bir bardak su (damat önce davranıp dökemezse) damadın arkasından dökülür. Öğleye kadar tulum çalınır, horon tepilerek devam eden bu eğlence, öğlen saatinde biter. Bu sofranın en önemli özelliği ise, olmayan şeylerin istenmesidir. (39)

Üsküp’e bağlı Dirjilova Köyü’nde ise duvak eğlencesi kadınlarla erkeklerin ayrı ayrı eğlendikleri bir törendir. Def çalır, şarkı söyleyip oynayarak eğlenen davetlilere “pagaça” denilen bir çeşit ekmek ve ahçılarla yapılan yemeklerden ikram edilir. Kadınlar duvak için gelin evini seçerlerken erkekler, uygun bir yerde horon teperler. (40)

Kütahya’da bu günün adı “paça günü”dür. Gelin evinde sadece oğlan tarafının kadın ve kızlarının geldiği bu eğlence başlamadan önce gelin ve damat, oğlan tarafının bütün akrabalarının evine el öpmeye giderler. Hemen eve gelen damat dışarı çıkarılırken gelin, mahalli kıyafetlerini giyer, sık sık da elbise değiştirir. Eğlence, gelinin oynamasıyla sona erer. (41)

Marmaris-Merkez’de de bugün yaşadığımızı söyleyebileceğimiz ancak eski şekliyle belirtebileceğimiz bu gelenek tamamen Kütahya İli’nde olduğu gibidir. Bir farkla ki duvak günü gelin, gelinliğini giyip duvağını takar. (43)

Yeniceköy’de baktığımızda düğünün ertesi günü, gelinin evinde yapılan bu törene sadece gelinin kız arkadaşlarının davetli olduğunu görmekteyiz. Ge-

linliğini giyip duvağını takan gelinin duvağı, yeniden damat tarafından açılır. O gün damat, sadece gelinin babasının evine el öpmeye gider ve yemeğe kalır. Gelinin gelmediği bu yemek sırasında gelin evinde keşkek, çorba, pilav, tatlı yenir. Gücü olmayanlar ise yağlı pide yaparlar. (42)

Orta Asya Türk Toplulukları’nda bu durum zaman zaman genelde farklılık göstermekte ise de şekil bakımından “baş bağlama” özelliğini ifade etmektedir. Bu bakımdan gelinbaşı genç kızın evleneceğini, yani evli bir bayan olacağını ifade eder.

Kırgızlarda; düğün sırasında, yani nikahtan önce, kayınvalide, gelini, daha önceden hazırlamış olduğu kapalı bir odanın köşesine oturtur. Başına, beyaz bir yazma örter. Sonra imam çağrılarak gelin ve güveyin nikahları kıyılır. Gelin, kayınvalide ve kayın atasına hürmeti yüzünden bu örtüyü hiç çıkarmaz ve evliliğin ilk aylarında bu örtüyü taşır (44).

Ahıska Türkleri’nde; “gelin alma” günü, kuşak bağlama adetinin uygulandığından sonra gelinin başında bulunan tacın ya da eskiden özel olarak hazırlanmış gelin başlıklarının üzerine, mendilden büyükçe bir tülbent iki defa bağlanır ve çözülür. Üçüncüsünde ise bir daha çözülmek üzere bağlanır. Bu âdet; “gelin, başını alıp gitmesin; eşine, evine bağlı olsun” diyerek “baş bağlama” adı altında yapılır (45).

Doğu Türkistan’da, Uygurlar arasında da “baş bağlama” âdeti vardır ve bu âdet, gerdekten önce yani gelin, oğlan evine getirildiği zaman uygulanır. Kayınvalide gelinin üzerindeki büyük baş örtüsünü alıp, onun yerine küçük yağlık ya da halk arasında “pürkence” diye adlandırılan beyaz örtüyü örter (46).

Kazaklar’da, gelin kendi ailesinin

evinden çıkarken, yengeleri tarafından başı örtülür. Törenle kayın validenin evine getirilir. Orada, başındaki beyaz örtü kaldırılır. Kayınvalide, gelinin başına özel olarak hazırlanmış ayrı bir beyaz örtü örter. Akşamüzeri, "Betaşar" töreni için, gelin ayrı bir odaya alınır. Gelinin yüzü herkese gösterilmez. Ancak yakınları görebilir. Bunun için de mutlaka para istenir. Betaşar törenini akın, sazı ile başlatır. Gelini, saz eşliğinde söylediği "cırlar" ile, gelen misafirlere tanıtır. Betaşar töreninin bitiminde, akın, sazının ucuna, beyaz, küçük bir örtü bağlar ve sazı ile gelinin başını açar. Bir anlamda düğün töreni oğlan evinde devam eder. Bayanlar ve erkekler ayrılırlar. Bayanlar, gelin ile birlikte, kendi aralarında eğlenirler(47). Söz konusu âdet bizim "yüz görümü" pratiğimizle aynı olup, halen devam etmektedir. (Köse III, ss: 20-27)

Sadece Türkmenlerde bu âdet, bizimkiyle aynı zamanda yapılmaktadır. Nitekim gerdekten sonra gelinin yengeleri, halaları toplanıp, gelinin saçını, başının arka kısmına, bir top şeklinde örüp bağlarlar. Bunun üzerine de beyaz yağlık (tülbent) örterler. Bunun anlamı ise, artık kızlığın bitip kadınlığın başlaması ve evine, erkeğine bağlı olması, şeklinde yorumlanabilir. Gelin, bu örtüyü belirli bir süre kullanır; hemen çıkarmaz (48).

Sonuç olarak diyebiliriz ki duvak, düğünün en son safhası olup gelinin bekâretini, iffetini ifade eden bir törendir. Düğün günü takılan gelinin belindeki kırmızı kuşak ile aynı anlamı taşıyan bu düğün sonrası eğlencesi, yeni evlilere yardımcı da beraberinde getirmektedir. Daha çok batılı ülkelerde olan çeşitli ilişkilerimizin sonucunda meydana gelen kültürel ve teknolojik gelişmelerden Türk düğünleri de nasibini almış; du-

vak, yeni teknolojik ürünlerin, ihtiyaçların yeni evlilere de taşınmasında, onların ihtiyaçlarını belirlemede bir vasıta haline gelmiştir.

Yakın zamana kadar her yörede uygulanan ve Maraş'ta Kızdağı Yörükleriyle Ayvalık Türkmenleri'nde "baş bağlama" olarak yaşadığını bildiğimiz duvak töreni ekonomik sıkıntılar sonucu düğünlerin bir geceye ya da bir saate sığdırılmasından dolayı bugün canlılığını yitirmiş durumdadır. Ancak bu tabloda farklı kültürlerden gelen etkilerin sonucunda değer yargılarımızda meydana gelen farklılaşmanın, "gelinin bekâretinin eskisi gibi önem taşımadığı" görüşüne yol açmasının rolünü de unutmamak gerekir.

Duvak "kız tarafının gelini yeni ve ebedi yuvasına yerleştirmesi" anlamını taşır. Çoğu yörelerimizde bu eğlencenin oğlan evi tarafınca tertip edilmesi ve annesinin, hatta kız tarafından kimsenin gelmemesi, bu anlayışı gayet güzel bir biçimde ifade etmektedir. Bunda eski Türklerde "gelinin evlenince koca evinin kütüğüne kayıtlı sayıldığı" ve günümüzde Medeni Kanunumuzda da etkisini sürdüren düşüncenin etkisini de unutmamak gerekmektedir.

Türk Dünyası'nda ise "duvak" Türkmenistan hariç diğer bölgelerde sadece baş bağlama şeklinde olup, düğünden önce yapılmaktadır.

Kısacası bugün için "duvak" sadece gelinin başında yer alan ve ne için takıldığı giderek unutulmuş beyaz bir tülü hatırlatır olmuş; özde değil de şekilde sürdürülen veya bazı bölgelerde tespit edildiği üzere sadece bir "terim" olarak varlığını korumuştur.

Günümüzde duvak töreni ya eski fonksiyonunu yitirip kadınlar arasında sadece bir eğlence haline gelmiş, ya da

tamamen kaybolmuştur. Kadınların da sosyal hayatta “çalışan kadın” olarak yer almalarıyla, bir başka ifadeyle ailenin ekonomik durumu ile ilgili olduğunu tahmin ettiğimiz bu husus aile birliğinin sağlam temeller üzerine kurulması gerektiğini belirten ancak kaybolmak üzere olan en güzel âdetlerimizden biridir.

KAYNAKÇA

- EVLIYAĞLU- Sait- Şerif BAYKURT, Türk Halkbilimi 1987. Ankara: Ofset Reprodüksiyon Matbaacılık.
- SAYIN, Önal, Aile Sosyolojisi-Ailenin Toplumdaki Yeri 1990. İzmir. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:57.
- ÖGEL, Bahaeddin, Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları 1998, İstanbul Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları No:46
- KÖSE, Nerin I “Anayurttan Anadolu’ya Dürü Geleceği” Araştırmalar II 1997, Ankara: Milli Folklor Yayınları: 10, Halk Edebiyatı Dizisi: 6 ss:123-130.
- KÖSE, Nerin II “Türk Halk Hikayelerinde Ak, Kara ve Arap Vasıflı Tipler” Eğitim Bilimleri Dergisi, Buca Eğitim Fakültesi Yayın organı, Yıl:2 Sayı:3, ss:89-99 İzmir 1993.
- KÖSE, Nerin III, Kazak Dügünü, 2000. Ankara: Milli Folklor Yayınları: 13, Folklor Dizisi: 3.
- EREN, Hasan I, Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü. 1969 Ankara.
- EREN, Hasan II, TDAY-Belleten, 1978-1979.
- GÖKALP, Ziya, Türk Medeniyeti Tarihi- İslamiyetten Evvel Türk Medeniyeti- İslamiyetten Evvel Türk Dini, I. Kitap, (Haz. Fikret Şahoğlu) 1974. İstanbul Türk Kültür Yayını:5.
- RÄSÄNEN, Martti, Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen, 1969, Helsinki.
- TIETZE, Andreas, Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati. 2002, İstanbul-Wien, Simurg Yayınları, Cilt I.
- Tarama Sözlüğü, 1971, Ankara: TDK Yayınları: S:212/5, c:V.

DERLEME İLE İLGİLİ BİLGİLER:

- (1) Derleyen: Hatice Anka.
Kaynak Kişi: Elmas San
43 Yaşında,
İlkokul Mezunu
Duvak olayını bizzat yaşamış.
Manisa
- (2) Derleyen: Cemil Kandırıcı
Kaynak Kişi: Sevgi Yalçın
58 Yaşında
İlkokul mezunu
Duvak olayını bizzat yaşamış.

Bühçe Köyü-Seydişehir-Konya

- (3) Derleyen: Dilek Emiroğlu
Kaynak Kişi: Emine Dülger
68 yaşında
İlkokul mezunu
Duvak olayını bizzat yaşamış.
Bergama/İzmir

- (4) Derleyen: Ayşegül Er
Kaynak kişi: Fadime Taşlıca
85 yaşında
İlkokul mezunu
Duvak olayını bizzat yaşamış.
Manisa/Sancaklı/Bozköy

- (5) Derleyen: Ülkü Köse
Kaynak kişi: Semra Köse
40 yaşında
İlkokul mezunu
Başından geçmemiş ama, pek çok defa şahit olmuş.
Uçhisar Köyü/Nevşehir.

- (6) Derleyen: Nalan Ertürk
Kaynak kişi: Nazmiye Kocabay
71 yaşında
İlkokul mezunu
Olay başından geçmiştir.
İzmir (Silistre doğumlu)

- (7) Derleyen: Sibel Demir
Kaynak kişi: Zeliha Şener
70 yaşında
İlkokul mezunu
Duvak olayını bizzat yaşamış.

- (8) Derleyen: Pınar Taş
Kaynak kişi: Sultan Taş
60 yaşında
İlkokul mezunu
Duvak olayını bizzat yaşamamış ama, şahit olmuş.
Şarkışla/Sivas.

- (9) Derleyen: Erinç Büyükaşık
Kaynak kişi: Güler Büyükaşık
47 yaşında
Olayı bizzat yaşamış.
Trabzon/Merkez

- (10) Derleyen: Deniz Dertsiz
Kaynak kişi: Fatma Dertsiz
52 yaşında
İlkokul mezunu
Olayı bizzat yaşamış.
Yayla Dağı-Hatay

- (11) Derleyen: Mehmet Küçükergüder
Kaynak kişi: Ülkü Telli
61 yaşında
İlkokul mezunu
Olayı kendisi yaşamış.
Borabay-Amasya.

- (12) Derleyen: Hanife Kavaklı
Kaynak kişi: Samiye Kavaklı
50 yaşında
İlkokul mezunu

Olayı bizzat yaşamış
Akhisar-Manisa.

(13) Derleyen: Songül Yılmaz
Kaynak kişi: Nebiye Hayırlı
42 yaşında
İlkokul mezunu
Duvağı bizzat yaşamış.
Bursa

(14) Derleyen: Nagehan Tekin
Kaynak kişi: Hasibe Tekin
60 yaşında
Tahsili yok
Yavaşlar/Sandıklı/Afyon

(15) Derleyen: Nurgül Köken
Kaynak kişi: Sevim Köken
45 yaşında
Okur yazar.
Duvak olayını yaşamamış ancak, şahit olmuş.
Araslanlı Köyü/Ezine/Çanakkale

(16) Derleyen: Ümran Koçar
Kaynak kişi: Sabire Özgün
67 yaşında
İlkokul mezunu
Olayı bizzat yaşamış.
Alaşehir/Manisa

(17) Derleyen: Hüseyin Bülent Oksay
Kaynak kişi: Elif Dinç
71 yaşında
Öğrenim görmemiş.
Olayı kendisi yaşamış.
Şarkışla/Sivas

(18) Derleyen: Esin Alçiçek
Kaynak kişi: Esmâ Sever
31 yaşında.
İlkokul mezunu.
Duvak olayını yaşamış.
İzmir (Bulgaristan doğumlu)

(19) Derleyen: Melike Vurgun
Kaynak kişi: Mehmet Yağcı
53 yaşında
Ortaokul mezunu.
Olayı biliyor.
Kemerhisar/Niğde

(20) Derleyen: Nihal Gündem
Kaynak kişi: Nazine Gündem
69 yaşında
Başından böyle bir olay geçmiş.
Küçükale Köyü/Tire/İzmir

(21) Derleyen: Ümran Işık
Kaynak kişi: Münire Özer
67 yaşında
Olayı yaşamış.
Kılavuzlar köyü/Demirci/Manisa

(22) Derleyen: Esra Kızıl
Kaynak kişi: Perihan Kurmal
68 yaşında.
İlkokul mezunu.

Olayı yaşamış.
Afyon/Merkez

(23) Derleyen: Melike Türkyılmaz
Kaynak kişi: Hatice Selvitopu
63 yaşında
İlkokul 3.sınıftan terk.
Olayı biliyor.
Cabarfakılı köyü/Alaşehir/Manisa

(24) Derleyen: Cansel Akarsu
Kaynak kişi: Zeynep Çakır
78 yaşında.
Hiç tahsili yok.
Duvak olayını yaşamış ve şahit olmuş.
Bayındır/İzmir

(25) Derleyen: Çiğdem Yenmiş
Kaynak kişi: Emine Esengül
64 yaşında.
Hiç tahsili yok.
Duvak olayını bizzat yaşamış.
Hatay/İskenderun.

(26) Derleyen: Elif Kantık
Kaynak kişi: Nusret Adıyaman
55 yaşında
İlkokul mezunu.
Olayı bizzat yaşamış.
İnönü/Eskişehir

(27) Derleyen: Mücahide Sarıhan
Kaynak kişi: Yıldız Kahveci
55 yaşında.
İlkokul mezunu.
Olay başından geçmiştir.
Denizli

(28) Derleyen: Sezer Aktar
Kaynak kişi: Melahat Aktar
72 yaşında
Ortaokul mezunu.
Olayı yaşamamış ve görmemiş.
Bandırma/Balıkesir

(29) Derleyen: Tuğba Mergen
Kaynak kişi: Zeynep Mergen
65 yaşında.
Hiç okula gitmemiş.
Olayı kendisi yaşamış.
Tarsus

(30) Derleyen: Nilgün Gürel
Kaynak kişi: Mürşide Gürel
65 yaşında.
İlkokul mezunu.
Olayı kızı yaşamış.
Bandırma/Balıkesir

(31) Derleyen: Berna Moğolkoç
Kaynak kişi: Hatice Gedik
46 yaşında.
İlkokul mezunu.
Olaya şahit olmuş.
Osmaniye Köyü/Marmaris/Muğla

(32) Derleyen: Meliha Gül
Kaynak kişi: Arzu Vildan Gülyel

32 Yaşında
Üniversite mezunu.
Olayı yaşamamış ancak pek çok kere şahit olmuş.
Mardin

(33) Derleyen: Yasemin Çalışkan
Kaynak kişi: Şadiye Sevinçli
59 yaşında.
İlkokul mezunu.
Olaya şahit olmuş.
Torbalı/İzmir

(34) Derleyen: Elif Miraloğlu
Kaynak kişi: Neriman Tokat
56 yaşında.
İlkokul mezunu.
Olayı yaşamamış ancak şahit olmuş.
Tunceli

(35) Derleyen: Betül Uysal
Kaynak kişi: Nezahat Yüce
60 Yaşında
İlkokul mezunu.
Olayı bizzat yaşamış.
Demirci Köyü/Ödemiş/İzmir

(36) Derleyen: Makbule Berberoğlu
Kaynak kişi: Günay Karadağhoğlu
34 yaşında.
İlkokul mezunu.
Olayı görmüş ama, başından geçmemiş.
Bozkuş Köyü/Çankırı

(37) Derleyen: Sibel Akarçay
Kaynak kişi: Gülver Coşkun
38 yaşında.
İlkokul mezunu.
Olayı gözlemiş.
Keşan/Edirne

(38) Derleyen: Tuğba Şerbetçioğlu
Kaynak kişi: Ayşe Baydil
79 yaşında.
Hiç okula gitmemiş.
Olayı bizzat yaşamış.
Manisa

(39) Derleyen: Aşlı Okumuş
Kaynak kişi: Nazlı Kalyoncu
61 yaşında.
Okula gitmemiş.
Olayını bizzat yaşamış.
Uzundere Köyü/Çayeli/Rize

(40) Derleyen: Murat Algül
Kaynak kişi: Fatime Algül
70 yaşında.
Okula gitmemiş.
Olayı bizzat yaşamış.
İzmir (Dirjilova Köyü-Üsküp doğumlu)

(41) Derleyen: Hilal Ertan
Kaynak kişi: Halime Dursun
40 yaşında.
İlkokul mezunu.
Olaya sadece şahit olmuş.
Kütahya/Merkez

(42) Derleyen: Canan Zorlu
Kaynak kişi: Makbule Elbeyi
74 yaşında.
İlkokul mezunu.
Olayı yaşamış.
Yenice Köy/Ödemiş/İzmir

(43) Derleyen: Nerin Köse
Kaynak kişi: Mukaddes Dülger
74 yaşında.
Okur-yazar.
Olayı yaşamış.
Marmaris/Muğla.

(44) Derleyen: Nerin Köse
Kaynak Kişi: Aygerim Dıykanbayova
22 yaşında
Üniversite mezunu
Olaya şahit olmuş
Bişkek-Kırgızistan

(45) Derleyen Nerin Köse
Kaynak Kişi: Elmira İsmailova
28 yaşında
Üniversite mezunu
Olaya şahit olmuş
Kazakistan

(46) Derleyen: Nerin Köse
Kaynak Kişi: Mehmet Abdülhekim
35 yaşında
Üniversite mezunu, öğretim üyesi
Olayı biliyor.
Doğu Türkistan

(47) Derleyen: Nerin Köse
Kaynak Kişi: Elmira Adilbekova
35 yaşında
Üniversite mezunu, öğretim üyesi
Olaya şahit olmuş.
Almati-Kazakistan

(48) Derleyen: Nerin Köse
Kaynak Kişi: Feyzula Rahmankulov
35 yaşında
Üniversite mezunu
Olayı duymuş, biliyor
Aşgabat - Türkmenistan